

14 באוגוסט 2014

לכבוד
הרב שי פירון
שר החינוך

שלום רב,

הנדון: בניית תכנית כוללת לחינוך נגד גזענות – המלצות האגודה לזכויות האזרח

אנו פונים אליך להציג בפניך הצעותינו לבניית תכנית כוללת לחינוך נגד גזענות, שאותן גיבשנו על בסיס ניסיונו רב השנים בעיסוק בתחום זה ומומחיותנו בתחום זה. אנו מבקשים כי הצעותינו ילמדו על ידך, ומקווים שישמשו אותך בטיפולך בנושא חשוב זה.

רקע

משנות השמונים מתריעים חוקרים רבים על התבססות גישות גזעניות ואנטי דמוקרטיות בחברה בישראל, במיוחד בקרב בני נוער וצעירים. האירועים הגזעניים והאנטי דמוקרטיים שהתרחשו בחודשים האחרונים הם דוגמה שמוכיחה את מידת האיום והסכנה שבמגמות אלה. ההיסטוריה האנושית מלמדת שאסור להקל ראש בתופעות מהסוג הזה.

בית הספר מהווה מיקרוקוסמוס של המציאות החברתית, ולכן לא ניתן לבודד את המגמות הגזעניות והאנטי-דמוקרטיות המחלחלות לתודעתם של התלמידים. מגמות אלו משפיעות על הדינאמיקה הכיתתית והבית ספרית ומביאות להיווצרותה של תודעה בעלת תפיסת עולם פשטנית של "שחור ולבן", "אנחנו והם" וכו'. תודעה זו משליכה על כל סוג של שונות, ולכם במהותה היא אנטי דמוקרטית. משרד החינוך, יזם תכניות שונות מאמצע שנות השמונים למיגור תופעה זו, אך תכניות אלה לא הצליחו לעצור מגמות אלו. ברור לנו שמשרד החינוך אינו הגורם היחידי שצריך לטפל בתופעה זו, אבל למשרד כן תפקיד משמעותי מאוד, ובלי התגייסות מקסימאלית שלו קשה מאוד יהיה להתמודד עם תופעה זו.

בשנתיים האחרונות, ולאחר כניסתך לתפקיד שר החינוך, הכרזת על תכנית חדשה לחינוך לערכי דמוקרטיה "האחר הוא אני". תכנית שבירכנו עליה, אף שסברנו שגם היא לא מספיק חזקה ומקיפה מכדי לעצור את המגמות האנטי-דמוקרטיות והגזעניות החזקות בחברה.

לצערנו הרב, ככל שהזמן מתקדם גישות אנטי דמוקרטיות וגזעניות מצליחות להתפשט עוד ועוד, ואנו חוששים שאם לא יעשה שינוי משמעותי בתחום זה עכשיו, משימה זו עלולה להיות בלתי אפשרית בעתיד.

נוכח מציאות זו, אנחנו סבורים שהמצב מחייב הערכה ביקורתית ואמיצה הן לתפיסה החינוכית שמנחה את משרד החינוך, הן לתכניות הקיימות במשרד החינוך ולמידת האפקטיביות שלהן בחינוך נגד גזענות. על כן אנו פונים אליך כמי שעומד בראש משרד החינוך, לפעול להובלת עדכון של התפיסה החינוכית של המשרד בנושא זה ולגיבוש תכנית חדשה כוללת בנושא החינוך לערכי דמוקרטיה, חיים משותפים ומאבק בגזענות, לרבות הגדלה משמעותית של המשאבים שיופנו לנושא זה.

כפי שוודאי מוסכם על ידך, החינוך לערכי דמוקרטיה בכלל, ונגד גזענות בפרט, לא יכול להתבצע בשיטה של "זבנג וגמרנו". אנחנו מברכים על העיסוק של המשרד בנושא זה במהלך השנים ועל התכניות השונות, כמו גם על כל קריאה שלך ושל המשרד להקדשת ימים בלוח השנה לטיפול בנושא זה, לרבות ההנחיה שלך להקדיש את השבוע הראשון של שנת הלימודים שבפתח לנושא הגזענות; ואף יזמנו בעבר את הכללת היום הבינלאומי לביעור האפליה הגזעית בלוח השנה של משרד החינוך. עם זאת, אנו סבורים כי במבחן התוצאה אין די ביוזמות הללו ובתכניות הקיימות בכדי להתמודד עם התופעה המושרשת והמסוכנת של הגזענות.

המלצות האגודה לזכויות האזרח לתכנית כוללת לחינוך נגד גזענות

לדעתנו, החינוך לערכי דמוקרטיה ונגד גזענות הוא תהליך מקיף ומתמשך שמתחיל מהגיל הרך וממשיך עד האוניברסיטה, וכולל את כל התלמידים במערכת החינוך על כל "זרמיה". התפיסה החינוכית צריכה להיות מבוססת על הכרה באדם, כל אדם, כבעל זכויות שוות, מכירה בזכויות השוות של המיעוט הערבי-פלסטיני; ובמציאות של סכסוך לאומי מתמשך, חינוך זה צריך לשאוף לחשיפת התלמידים לנרטיבים שונים ולמידע אובייקטיבי גם אם לא מתיישב עם הגישה ההגמונית, וכן לעידוד חשיבה ביקורתית ולצריכה נבונה של תקשורת.

במרכז תהליך חינוכי זה, עומד מורה בעל מודעות חברתית ופוליטית רחבה, במיוחד לתפקידו החינוכי בחינוך לערכי דמוקרטיה ובמאבק בגזענות, שיש לו את הכלים החינוכיים להתמודדות חינוכית בגישות ובהתנהגויות אנטי דמוקרטיות וגזעניות, שנהנה מגיבוי, תמיכה ומעידוד המערכת בעשייה חינוכית מסוג זה. לגישתנו, לבית הספר תפקיד מרכזי לא רק כלפי תלמידיו אלא גם כלפי הסביבה והקהילה שבה הוא פועל, ובמיוחד בקרב ההורים.

מתוך ראייה רחבה זו, ברצוננו להצביע על מספר בעיות מבניות הקיימות במערכת דהיום, שמחלישות לדעתנו את החינוך לערכי דמוקרטיה ונגד גזענות בישראל. אנחנו מבקשים לעדכן את התכנית שאותה יזמת – "האחר הוא אני" – כמו גם את שאר התכניות הקיימות ואת אלה החדשות באופן שייתן מענה הולם לבעיות ולצרכים, כמפורט להלן:

1. העדר תכניות רחבות, מתמשכות ומחייבות את כלל המערכת: רוב הפרויקטים המוצעים, מאז הקמת היחידה לחינוך לדמוקרטיה באמצע שנות השמונים, הן תכניות קצרות טווח שלא מחייבות את כלל המערכת. לכן, מספר בתי הספר שאימצו תכניות כאלה הוא קטן מאוד. כמו כן, אין להתעלם

מהעובדה שבחינוך הממלכתי-דתי ובחינוך העצמאי (חרדי), תכניות חינוך לדמוקרטיה שמתייחסות לחיים משותפים בין יהודים לערבים כמעט ואינם קיימות. בנוסף לזה, ובראייה היסטורית, המשאבים המוקדשים לתחום זה, בין אם במסגרת המטה לחינוך אזרחי, ובין אם במסגרות אחרות, הם קטנים מאוד. גם אם מוסיפים לזה את כל המשאבים של ארגוני החברה האזרחית הפועלים במסגרת המטה, זה נשאר היקף זניח בהשוואה למערכת החינוך ולצרכיה. תכניות חד פעמיות וקצרות טווח – השפעתן מוגבלת מאוד אם הן לא נעשות במסגרת תהליך רחב ומתמשך.

"האחר הוא אני": אלמנט הבחירה מאפיין גם את התכנית הזו, ולא במקרה בתי ספר רבים בחרו להתעסק עם סוגיות הקשורות לקהילות שלהם ופחות התעסקו בסוגיות מורכבות כמו יחסי יהודים ערבים.

2. העדר חינוך לערכי דמוקרטיה ונגד גזענות במקצועות הלימוד השונים: מלבד מקצוע האזרחות, תכניות הלימוד האחרות לא שואפות בצורה מספקת לחינוך לערכי דמוקרטיה ונגד גזענות. ואם הן נוגעות בעניין, אז זה נעשה לפי תפיסה צרה ולפעמים בעייתית, ולא נוגעת במורכבויות שיש בחברה בישראל. נוסף על כך, חלק מספרי הלימוד כוללים ביטויים שמחזקים דעות קדומות. מצב זה מחייב שינוי תפיסתי עמוק בגישה למקצועות לימוד שונים, וכן עדכון תכניות וספרי הלימוד ברוח התפיסה שמקדמת רב תרבותיות במובן העמוק, חינוך לדמוקרטיה ונגד גזענות. כמו כן, נדרשת הכשרה יסודית למורים בכל מקצועות הלימוד.

ובאשר למקצוע האזרחות, יש להרחיב את היקף הלימודים המהנכים לערכי הדמוקרטיה, ולחדד את תפיסת העולם הדמוקרטית שצריכה לאפיין מקצוע זה. לדעתנו, השינויים שעבר המקצוע בשנים האחרונות, מרחיקים אותו מתפיסה חינוכית דמוקרטית.

3. העדר חשיפה לערבים ולנרטיבים הערבים במערכת החינוך: תכניות הלימוד בחינוך העברי אינן מחנכות להכרת האוכלוסייה הערבית, מציאות חייה והנרטיבים ההיסטוריים שלה, על אף שחוק חינוך ממלכתי דורש זאת במפורש (ראה מטרה 1 בסעיף מס' 2 לחוק). תלמידים יהודים לא לומדים על הזיקה של התלמידים הערבים לארץ, ולא על המדיניות שממשלות ישראל לדורותיהם נקטו כלפי הערבים. נוסף על כך, השפה הערבית עדיין אינה חובה, ואין לה אותו מעמד כמו לשפה העברית בבתי ספר ערביים. לעומת זאת, ערבים לומדים הרבה על החברה היהודית, לרבות תנ"ך. התכניות לשילוב מורים ערבים בבתי ספר יהודים, ולהרחבת הוראת הערבית בבתי ספר יהודים, שחלקן מתבצע בתמיכת ארגוני חברה אזרחית, הן עדיין מצומצמות מאוד בהשוואה לגודל המערכת. חשוב לציין בהקשר הזה, שבחלק מהמקרים שבהם יהודים לומדים את השפה הערבית, אין הדבר נובע מתפיסה של חיים

משותפים, אלא מתוך סיפוק "צרכים ביטחוניים" והכנה לשירות בחיל המודיעין. מציאות זו מחייבת שינוי יסודי הן בתפיסה החינוכית, הן בתכניות של המשרד במיוחד תכניות לימוד במקצועות ההיסטוריה, האזרחות, הגיאוגרפיה והשפות.

4. העדר חינוך לזהות ערבית בחינוך הערבי: למרות הסעיפים בחוק חינוך ממלכתי, הנוגעות למטרות חינוך הממלכתי, ובמיוחד אלה המדברות על " לחנך אדם להיות אוהב אדם, אוהב עמו ואוהב ארצו, אזרח נאמן למדינת ישראל, המכבד את הוריו ואת משפחתו, את מורשתו, את זהותו התרבותית ואת לשונו", תלמיד ערבי עדיין לא לומד מספיק על זהותו הלאומית, והחינוך בחברה הערבית עדיין לא נותן מענה לצרכים של החברה הערבית כפי שהיא מגדירה אותם. זה בעייתי במיוחד, במצב שבו תכניות לימוד לערבים מדגישות את האחר "היהודי" ומבוססות על תפיסה אידיאולוגית המתעלמת, בלשון המעטה, מזהותו הלאומית. סיטואציה זו יוצרת מצב פרדוקסלי שבו הערבים לומדים על יהודים, אך לא לומדים מספיק על עצמם, ולעומת זאת היהודים לומדים על עצמם ומעט מאוד על ערבים. העדר הדדיות, והעדר תכנים הקשורים לזהותם הלאומית של הערבים משאירים הרבה כעס וחלל ריק ערכי בחינוך הערבי שלא תורמים לקידום חינוך לערכים דמוקרטיים, ולתפיסת עולם של חיים משותפים על בסיס שוויון מלא וכבוד הדדי.

5. העדר לימוד על הגזענות: למרבה הפלא, בישראל אין באף מקצוע לימוד גוף ידע בנושא גזענות. המושג כמעט ולא קיים בתכניות ובספרי לימוד. גם כשמדברים על אנטישמיות נגד יהודים לא מרחיבים את הדיבור על תופעת הגזענות בעולם בכלל ובישראל בפרט.

6. העדר הכשרה למורים בהתמודדות עם גילויי גזענות בכיתות: הכשרת המורים שמתבצעת בסמינרים להכשרת מורים ובמוסדות להשכלה גבוהה שמה במרכז את ההכשרה להוראת מקצוע מסוים, וכמעט מתעלמת מההכשרה לחינוך לערכים דמוקרטיים וחשיבה מורכבת בכלל, וכמעט ואינה כוללת הכשרה להתמודדות עם גילויי גזענות וניהול דיונים בסוגיות במחלוקת בפרט. גם המורים שמלמדים כיום במערכת לא מקבלים מספיק הכשרה וליווי מקצועי בנושא זה. השתלמויות בתחום אינן מחויבות ומגיעים אליהן מספר קטן של מורים. מיותר לציין, שהתעלמות מגילויי גזענות בכיתות מהוות סוג של אישור למצב הקיים ואף מעודדות אותו. בחלק גדול מהמקרים, התעלמות המורים היא תוצר של חשש מתגובת התלמידים כי אין למורים מספיק כלים לניהול הדין ולמתן תשובה חינוכית, ובמקרים רבים אין מספיק תמיכה, עידוד וגיבוי מהמערכת.

מעבר להמלצותינו דלעיל, כידוע, במשרד החינוך, הוקמו בעבר מספר ועדות שהציעו מדיניות ותכניות שתורמות לחינוך לחיים משותפים ולערכי דמוקרטיה, כמו "הוועדה לחיים משותפים" בראשות פרופ' סולמון וד"ר עיסאוי, ועדת החינוך לסובלנות בראשות פרופ' בר טל משנת 1996, וועדת קרימנצר משנת 1996 שפרסמה דוח ביניים ולא סיימה את עבודתה. כמו כן, היו התייחסויות לנושא החינוך האזרחי בדוחות ועדת דברת משנת 2005 וועדת אור משנת 2003.

אנחנו חושבים שההמלצות שבדוחות אלה יכולות לתרום לגיבוש תפיסה חינוכית כוללת למאבק בגזענות, לחינוך לחיים משותפים וערכי דמוקרטיה, וכן לפתח תכנית כוללת שיכולה לכלול את ההמלצות שבדוחות אלה.

לבסוף, האגודה לזכויות האזרח עוסקת בתחום החינוך לערכי דמוקרטיה וחינוך נגד גזענות מזה שנים רבות, ונשמח לעמוד לרשות יחידות המשרד השונות בבואן לפתור את הבעיות שהוצגו לעיל.

בכבוד רב ובברכה,

שרף חסאן
מנהל מחלקת החינוך
האגודה לזכויות האזרח

מכתב תשובה של יועץ שר החינוך מיום ה 9.9.2014